

VOORLOPIGE CONCLUSIES

Op gevaar af te vroeg tot beweringen te zijn gekomen die achteraf dan ook niet houdbaar zijn, waag ik het enige voorlopige conclusies te trekken inzake het onderzoeksthema. Ze zijn gebaseerd op hetgeen door de onderzoekers in het 'werkboek' naar voren is gebracht en op enkele steekproeven in het door hen beschreven materiaal.

I. Anders dan binnen sommige protestantse kringen het geval was, maakt het door de Verlichting beïnvloede gedachtengoed bij katholieken niet de indruk te lijden onder een spanning tussen rede en openbaring. De rationele fundering van de geloofsakt, gezien als consequentie van Paulus' *rationale obsequium* (Romeinenbrief XII, 1) en door de katholieke theologie steeds hooggehouden, is ook binnen de Nederlandse religieuze literatuur in haar verschillende stadia een vanzelfsprekendheid geweest. Zij is het gemeenschappelijk substraat van respectievelijk de contrareformatorische, jansenistische, verlichte, romantisch-idealistische (invloed van Duitsland) en traditionalistische (invloed van Frankrijk) spiritualiteit. Anderzijds was de ruimte waarbinnen de rationalistische opvattingen het katholieke denken — zonder, naar algemeen gevoelen, tot heterodoxie te leiden — konden beïnvloeden, beperkter dan binnen het protestantisme. Voor hen die weten wat er een jaar of twintig geleden onder de vlag van de 'tweede *Aufklärung*' ook door katholieken aan nieuwe inzichten ten beste is gegeven, zullen bij nadere bestudering de objecten van ons project opmerkelijk trouw blijken te zijn aan een eeuwenoude katholieke traditie.

II. Op zijn minst in de beleving van de verlichte tijdgenoten zelf was er van een verschuiving van de aandacht voor God naar die voor de mens geen sprake: de van geloofskennis vervulde en van zedelijke ijver blakende gelovige was degene die Gods grootheid en wijsheid als vanzelf het best tot hun recht liet komen. Ook voelden de betrokkenen geen spanning tussen verlicht-humanitaire idealen, mits gespeend van antikerkelijke en antichristelijke rancunes, en de katholieke zedenleer. Niet spanning maar harmonie, geen dualisme maar ordening en eenheid, geen angstaanjagende opvattingen maar een groot vertrouwen zijn kenmerkend voor de verlichte leidslieden van het in bijbels-moralistische geest op te voeden kerkvolk. Rigorisme en moralisme lagen in elkaars verlengde; zondebesef en de vreze des Heren, wel degelijk aanwezig, stonden